

УДК 159.955.4:378.011.3. – 051

Володимир Бондар

РЕФЛЕКСИВНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ АДАПТИВНОГО ДОСВІДУ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ: ПСИХОЛОГО-ДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлені механізми формування різних видів рефлексії та її фундаментальної ролі у розвитку адаптивності студентів у процесі їх навчання професії вчителя. Приписуючи рефлексії як одній із реакцій на інтегровану дію інших сфер мислення людини провідну роль в адаптаційних процесах освіти, автори виходили з того, що вона (рефлексія), з одного боку, виступає внутрішньою здатністю нервової системи людини, способом спостерігати себе за змістом й актами власної свідомості, щоб зрозуміти, що в ній відбувається. Саме на цьому механізмі самовідображення формується внутрішній досвід, внутрішній світ людини, що засновуються на даних органів відчуття.

Ключові слова: рефлексія, адаптивний досвід, рефлексивний критицизм, адаптивність особистості, Я-концепція, механізм адаптації, проблемно-конфліктні ситуації, адаптація, самоадаптація, дезадаптація, оцінно-рефлексивна сфера.

В статье освещены механизмы формирования различных видов рефлексии и ее фундаментальной роли в развитии адаптивности студентов в процессе их обучения профессии учителя освещены в данной статье. Приписывая рефлексии как одной из реакций на интегрированные действие других сфер мышления человека ведущую роль в адаптационных процессах образования, авторы исходили из того, что она (рефлексия), с одной стороны, выступает внутренней способностью нервной системы человека, способом наблюдать себя по содержанию и актами собственного сознания, чтобы понять, что в ней происходит. Именно на этом механизме самоотражения формируется внутренний опыт, внутренний мир человека.

Ключевые слова: рефлексия, адаптивный опыт, рефлексивный критицизм, адаптивность личности, Я-концепция, механизм адаптации, проблемно-конфликтные ситуации, адаптация, самоадаптации, дезадаптация, оценочно-рефлексивная сфера.

This article deals with the mechanisms of formation of different types of reflection and its fundamental role in the development of students' adaptability in the process of mastering teacher's profession. Attributing reflection, as one of the reactions to the integrated action of other spheres of the human psyche, the leading role in the adaptive processes of education, the authors proceeded from

the fact that it (reflection), on the one hand, acts as an internal ability of the human nervous system, a way to observe yourself in the content and acts of your own consciousness in order to understand what is happening in it. This self-reflection mechanism forms the internal experience, which is based on the sensory organs. On the other hand, reflection is not just the possession of the acquired experience, the understanding of ourselves in order to be able to adequately reason, think, make right decisions and act in the corresponding situations, but also the clarification of what we know, are aware of and how we evaluate subject-reflexive relationships, emotional reactions, cognitive representations, axiological and motivational attitude to other subjects of cooperation. In extremely complex processes of internal adaptation and external-social adaptation to objective, moral and behavioral actions, reflection, as a process of doubled mirror interreflection of the subjects of an activity in terms of content and functions, can be either reproductively regressive or productively progressive in its capacity.

Key words: *reflection, adaptive experience, reflexive criticism, personality's adaptability, self-concept, mechanism of adaptation, problematic and conflict situations, adaptation, self-adaptation, disadaptation, evaluative and reflexive sphere.*

Рефлексія як процес осмислення власних дій, діяльності, пізнання й самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини без адаптивної функції при самоаналізі отримуваних результатів, без свідомих роздумів щодо власного духовного стану, інтелектуальних можливостей, є не продуктивною, часом суб'єктивно неадекватною, соціально й морально загостреною.

Щоб адаптивний досвід людини формувався за Я-концепцією – передумовою і результатом соціальної взаємодії, необхідно забезпечувати її прагненням до самоповаги та поваги інших до себе. Тоді уявне про себе Я, що вимірюється загальноприйнятими моральними нормами поведінки, перетворюється в ідеальне Я, за чого проектується й мотивується намір стати особистістю з соціально-інтелектуальним компонентом, який реалізується у само- чи спільнопредметній і комунікативній діяльності. Таким нами бачиться механізм становлення і розвитку сучасної Я-концепції в умовах адаптивно направленої суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії.

Якщо рефлекс (умовний) як процес реакції й пристосування до строго визначеного сигналу після повторної генералізації (підпорядкування) умовної реакції, як нейрофізіологічний механізм включення у відповідну підструктуру мозку, то за цього рефлексія як відображення реакцій на зовнішні сигнали і свідомий їх аналіз (осмислення власного психічного стану) породжує міркування індивіда про те, що насправді відбувається в його власній свідомості з намаганням з'ясувати, що ж саме справило те чи інше враження на партнера по спілкуванню, сумісній діяльності.

Поняття рефлексія, що виникло вперше у філософії, означало міркування партнера, яке вважалось (за І. Сеченовим) висхідною точкою, одиницею мислення. В основу міркування (думка) кладеться відображення таких категорій, як подібність і суміжність у часі і просторі явищ, предметів, процесів, що пізнаються й усвідомлюються механічно за участі рефлексії як особливого джерела знання – внутрішньо збереженого досвіду, набутого на даних чутливості внутрішніх органів, що переноситься у внутрішню структуру психіки людини.

Теоретично роль рефлексії в практично важливій діяльності людини, в її психічному розвитку ґрунтовно розкрита Л. Виготським. Він вважав, що «нові типи зв'язків і співвідношень функцій передбачають в якості своєї основи рефлексію як відображення власних процесів у свідомості» [3].

Підтримуючи цю думку, С. Рубінштейн підкреслював, що «виникнення свідомості пов'язане з виявленням із життя і безпосереднього переживання рефлексії на оточуючий світ і на самого себе» [6].

Будучи важливим компонентом мислення, а особливо його критичності як властивості, рефлексія розглядається як механізм свідомості, з допомогою якого розкриваються уявлення про сутність абстракцій, теоретичного мислення і реалізуються функції діагностики рівнів його розвитку та формування дій контролю й оцінювання.

З іншого боку, рефлексія як компонент мислення, яке активізує його особистісну обумовленість, крім, звичайно, інтелектуальної рефлексії, дає можливість виділити ще й особистісну. У взаємозв'язку інтелектуального й особистісного в психіці людини рефлексія розширює свої функції впливу на розвиток і саморозвиток особистості.

Експериментальні факти та теоретичні роздуми щодо їх сутності дали можливість методологічно об'єднати проблему вивчення мислення й особистості і в рамках єдиного уявлення про рефлексивний механізм свідомості й мислення досліджувати проблеми адаптації особистості, у вирішенні яких рефлексія, як процес і спосіб відображення не лише окремих явищ, процесів, предметів, а й їхніх функціональних відношень та зв'язків, є методологічно значимою не лише в психології, оскільки зв'язана з потребою адаптуватися й перетворювати навколишній світ і себе у процесах сумісної діяльності, надаючи поведінці більш адаптивного й активного характеру.

Саме адаптивність як ознака й перебудова критичного мислення людини сприяє їй переосмислювати нові образи інтелектуального й особистісного змісту, що і виступає механізмом адаптації до їх зміни, до виникнення нових психічних новоутворень як способів безпосередньої, активної «Я» взаємодії зі світом в їх конфліктній ситуації і визначає його («Я») самоадаптацію, самозміну і саморозвиток за законами синергетики через набутий адаптивний досвід, а досвід з його елементами (знання, уміння, творчість, цінності) й самооцінювання інтелектуальне й особистісне –

це здатність людини до адаптації виробничої, соціальної, культурологічної, освітньої тощо.

З цього випливає, що рефлексія – це не просто відображення у свідомості людини предметів і явищ оточуючого світу, а й досвід адаптації до нього. Рефлексію слід розуміти як переосмислення людиною власного досвіду відношень з предметно-соціальним світом, середовищем, яке, з одного боку, виражається в побудові нових, адаптивних для себе еталонів й образів, що реалізуються у відповідних вчинках, а з іншого – у виробленні більш адекватних знань про світ, соціум, про себе та інших. У процесі системних перетворень відбуваються якісні зміни в Я-особистості: від диференціації «Я» на фізичне тіло, біологічний організм, соціальну сутність, суб'єкт творчості до інтеграції «Я» в неповторну системну цілісність, – особистість як продукт реалізації матрично-адаптивних і рефлексивних механізмів організації креативно-оцінювального мислення й саморозвитку особистості, здатної до адаптації як процесу і як способу виходу із проблемно-конфліктних ситуацій, що виникають у різних освітніх, соціальних, професійних та інших середовищах.

Рефлексивний критицизм (ставлення) – це не вільнодумство в умовах професійних, проблемно-конфліктних ситуацій, а пошук розумного й мудрого виходу з них. Досвід такої поведінки людини набувається завдяки накопиченню власної адаптивності, наполегливості й праці, в ході яких активізується суб'єктне оцінювання власної волі й перетворювальних дій.

Особистість виявляє, як правило, два стани психіки: відчуження та солідарність, коли індивід сприймає інших як далеких, ворожих, ігноруючи узаконені принципи й норми поведінки, або солідаризує з ними, проявляє співдружність, взаємну турботу, дорожить своєю роботою; за цього виявляє високий рівень емоційно-позитивного ставлення до себе, інших, до світу в цілому, що є передумовами вибіркової адаптації, залежної від мотивів і здатностей кожного адаптанта.

За Е. Фромом, відчуження індивіда може виступати в найрізноманітніших формах виявлення: відчуження (деривація) від інших людей, від своїх потреб, своєї праці; від природи, своєї держави, самого себе аж до «втєчі у хворобу», самодепривацію власної психіки.

І в першому, і в другому стані психіки регулюючу й корегуючу, часто психотерапевтичну функцію бере на себе самокритичність, адаптивність та рефлексивність як оригінальні й ефективні способи пошуку себе у світі та соціумі, віднайдення істини, бачення ближніх і далеких перспектив, виявлення суб'єктної здатності переосмислювати проблеми на користь собі й загалу. Адаптація як процес критичності мислення й оцінної рефлексії, за певних середовищних умов здатна розкріпачувати внутрішньо притаманні прагнення особистості до консолідації народів, націй, громад до сумісного соціально-культурного творення, спираючись на власний розум, досвід попередніх поколінь, почуття, продиктовані людині власною совістю, не

допускаючи появи явних ознак таких властивостей психіки людини, як критиканство, шизоїдність, самодепривація, дезадаптація.

Дослідження засвідчують, що в стресогенних ситуаціях конфліктотворчими є надскладні для людини завдання, які виступають об'єктивною умовою актуалізації захисних механізмів, що проявляються «особистим відстороненням» від виконання завдання. Останнє блокує можливість позитивного, що розвиває особистість, переборення конфлікту і, як наслідок, затьмарює шлях до самоаналізу, самореалізації, саморефлексії як механізму, що руйнує психіку людини, її когнітивну й оціночно-рефлексивну сфери, набуту здатність до самоадаптації. Саме тут доречно визначити досить важливу функцію самоадаптації й рефлексії (відображення) – забезпечення взаємозв'язку інтелектуального й особистісного в психіці людини, в її досвіді, які являють собою рефлексивно-адаптивний механізм розвитку критичності мислення й поведінки особистості, яка знаходиться у проблемно-конфліктній, в даному випадку освітньо-професійній ситуації і докладає зусилля з неї вийти. За цього можна виділити (за Семеновим І.Н.), залежно від характеру конфлікту й пошуку причин його виникнення, чотири способи прояву поведінки особистості як цілісного «Я»: репродуктивний, регресивний, продуктивний, прогресивний [7].

За репродуктивного й регресивного способів розвитку Я-концепції має місце актуалізація інтелектуальних й особистісних стереотипів наявного досвіду (знання, способи дій, поведінка), а за продуктивного й прогресивного – поява особистісних та інтелектуальних новоутворень, як результат високого рівня сформованості адаптивності й креативності особистості студента.

В обох варіантах здійснення рефлексії легко розподіляти суб'єкти рефлексивної діяльності за зонами найближчого й актуального розвитку (за Л. Виготським) для надання кожному необхідної й досить важливої, своєчасної допомоги у виході із проблемно-конфліктної ситуації (за середнього й нижче середнього рівня сформованості здатності до освітньо-професійної адаптації).

Уявимо собі, що для виявлення особливостей рефлексивної реалізації «Я» в таких ситуаціях проведено обстеження групи учнів / студентів за методикою «виконуючи завдання, думайте вслух» (з протоколом фіксації результатів кожного) пропонувалась задача із скритим, на перший погляд, унікальним, творчим змістом для розмірковування вслух.

Завдячуючи здатності актуалізувати репродуктивний спосіб вирішення задачі інтелектуальним стереотипом мислення, сам того не підозрюючи, суб'єкт спрощує її зміст і пробує розв'язати стандартним, неадекватним для цього випадку способом. Наступає тупикова ситуація дидактичного й психологічного характеру: всі спроби продовж відведеного часу (1 година) не дали позитивного результату, а переживання невдачі

затмарило процес думання, осмислення творчої задачі.

Репродуктивний спосіб реалізації власних зусиль, відбір стандартних рішень типових задач та їх апробація потерпіли фіаско. Вимога експериментатора розв'язувати задачу і внутрішня, суб'єктна неможливість продовжувати пошук нового знання вводить «Я» в психологічно ускладнену проблемно-конфліктну ситуацію, що спонукає суб'єкта діяльності до обрання іншого, регресивного способу реалізації «Я». Йдеться про вибір особистого способу самореалізації уникнення від внутрішнього конфлікту – переконання в тому, що існуюче прагнення розв'язати задачу не може бути реалізованим. Суб'єкт взаємодії приймає рішення вийти із експерименту. Як правило, у молодшому шкільному віці таке рішення часто приймається з об'єктивних причин – активно проявляє себе так зване паралогічне мислення, коли дитина не може пояснити причину утруднення, яке не здатна подолати.

Дав себе знати прояв захисних механізмів, вироблених «Я» для збереження себе від явних невдач у можливих конфліктних ситуаціях. За цього може бути багато позитивних моментів і одним із них є те, що відтворення особистісних, раніше вироблених стереотипів в умовах пізнавальної діяльності хоча й виявляється регресивним (поверненням в минуле) способом реалізації «Я», все ж служить, і основному, для закріплення репродуктивного ставлення особистості до нової задачі, на базі якого в подальшому, за певних дидактико-психологічних умов, може виникнути можливість для початку творчого розвитку особистості. Однією із таких умов є недопущення консервативного (непрогресивного) становлення Я-концепції в проблемно-конфліктних ситуаціях та регресивного відходу від конфліктності рефлексивної «Я активності», яка б мала спрямовуватися на дійсно вольове розкриття проблемно-конфліктної ситуації, вирішення творчої задачі в цілому.

У такому випадку необхідно надати індивіду допомогу – повною мірою розгорнути особистісну й інтелектуальну рефлексію, спираючись на власний адаптивний досвід з урахуванням специфіки конкретних ситуацій, що виникають.

Слід відзначити, що позитивна реалізація Я-концепції в проблемно-конфліктних ситуаціях за умов прогресивно-продуктивного (творчого) мислення веде до новоутворень інтелектуального змісту, перебудови інтелектуального, адаптивного досвіду й теоретичного мислення, результатом якої стає нове знання, «народжене» адекватним (прогресивним) способом його перетворення згідно з метою пізнавально-продуктивного задуму. За цього відбувається перетворення і розвиток адаптивності не лише змістового, а й особистісного характеру.

Зміна «Я» з позицій прогресивності, здійснюваної суб'єктом адаптації, що відображає новий, більш адаптивний образ особистості, виступає основою для рефлексії людиною уявлень про себе як про здатного

на досягнення продуктивного результату завдяки власним адаптивним можливостям долати проблемні ситуації всупереч конфліктному стану, що стався.

Важливо відзначити, що за продуктивного способу реалізації «Я» кожний із способів (репродуктивно-регресивний чи продуктивно-прогресивний) є свого роду етапом на шляху пошуку рішення творчої задачі. За цього слід підкреслити, що у зміні цих етапів провідну роль відіграє спілкування в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії студентів і викладача.

Попередньо викладене дозволяє дійти висновку про те, що можливості творити культивуються у спілкуванні, а реалізуються й розвиваються безпосередньо в активному процесі творчості засобами самостійних рефлексивно-адаптивних зусиль, що актуалізуються особистістю для переосмислення проблемно-конфліктної ситуації й перетворення її у творчий продукт.

Рефлексія як відображення у свідомості власних уявлень у психічному розвитку людини виступає одним із продуктивних типів зв'язку особистості з предметами та явищами оточуючого світу, що пізнаються, та самим собою. Вона – один із «пояснювальних принципів» психічного розвитку, функція теоретичної побудови предмета вивчення, оскільки виступає в ролі механізму свідомості й важливою складовою культури мислення людини.

З одного боку, рефлексія дає можливість відтворювати й оцінювати уявлювальні образи минулого в просторі та часі (на основі пригадування) та можливого майбутнього (за здатності до продуктивної уяви об'єктивного чи суб'єктивного змісту) за обов'язкового включення діагностики рівнів сформованості теоретичного мислення та дій самоконтролю й самооцінювання (Л. Берцман) [1].

З іншого боку, дослідження рефлексії як системотворчого компонента культури мислення дало можливість, крім до цього вивченої інтелектуальної рефлексії, виокремити й особистісну. Саме у 80-ті роки ХХ ст. вперше ставиться й успішно вирішується проблема визначення типів і функцій рефлексії у взаємозв'язку інтелектуального й особистісного у психіці людини.

У центрі уваги науковців – проблема інтегративного підходу до тематики й методики вивчення мислення й особистості в нерозривній єдності в рамках цілісного уявлення про рефлексивний механізм організації та розвитку креативного мислення й саморозвитку особистості на противагу інтелектуалізації – механізму, якому притаманне надмірне перебільшення ролі розумових дій і підлеглих їм операцій мисленнєвої діяльності на шкоду особистісно-рефлексивній сфері психіки та її можливостям в організації на високому евристично-креативному рівні включення у нестимульовану зовні когнітивно-продуктивну діяльність. У таких ситуаціях рефлексія, з одного боку, сприяє переходу з низького (пасивного) на більш високий рівень

інтелектуальної активності, а з іншого – когнітивно-продуктивна діяльність активізує розвиток рефлексивної сфери людини як психічну властивість, спрямовану на самопізнання, а саме: вдосконалення власної поведінки, дій і вчинків; саморозвитку психічних станів, почуттів, здатностей і здібностей та інших властивостей своєї особистості; вдосконалення педагогічних інструментальних засобів самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності; опанування рефлексивними знаннями щодо осмислення власних дій та самооцінювання своєї життєдіяльності – вироблення фундаментального механізму самопізнання, самоосмислення та використання у рефлексивній, інтелектуально-особистісній діяльності суб'єктів освітньої, освітньо-професійної й наукової діяльності, достойних для наслідування.

Системне вивчення ролі рефлексії в структурі творчого мислення дало можливість дійти висновку, що різноплановість мисленнєвого процесу не що інше, як збалансований рух думки, перебіг якої здійснюється за ієрархічно організованими рівнями: особистісному, рефлексивному, предметному, операціональному. За експериментальної реалізації цієї концептуальної моделі мислення як узагальненого й опосередкованого відображення дійсності, що пізнається, виявлені феномени інтенсифікації рефлексії перед неочікуваним інсайтом та її домінування серед решти рівневих компонентів мислення у процесі успішного вирішення суб'єктивно складних задач (В. Зарецький та ін.).

Аналіз цих фактів дав нам можливість визнати провідну роль рефлексії в дієвому розвитку та реалізації особистісної адаптивності й критичності мислення. Останнє дало можливість переосмислювати проблему критеріїв і показників відмінності й схожості репродуктивного та продуктивного мислення та діяльності щодо пропорцій співвідношення у структурі цих видів мислення і діяльності власного копіювального чи новоутворювального привнесення як результату особистісної рефлексії, яка спричиняє утворення нового образу «Я-суб'єкт, діяч, творець». Цьому сприяє не лише креативна, а й критична рефлексія як переосмислення людиною ставлень до предметно-соціального світу.

У результаті формування стосунків суб'єкта навчання з іншими та активного пошуку нових «Я-образів» у ході адаптації, що відповідають, з одного боку, сучасним вимогам і нормам поведінки, а з іншого – накопичення більш сучасних, адекватних знань й адаптивного досвіду втілюються у конкретні дії типу «Я-фізичне тіло», «Я-біологічний організм», «Я-соціальне створіння», «Я-суб'єкт діяльності» або в їх інтегративну, неповторну цілісність, в процесі чого виробляється рефлексивно-адаптивний механізм творчої реалізації нового, більш адаптованого «Я-образу», критично-креативно-мислячої, здатної до саморозвитку особистості адапта на новому етапі його рефлексивно-адаптивного становлення, формування та розвитку досвіду педагогічної взаємодії викладача й студентів у процесі навчання професії вчителя.

Щоб глибше проникнути в гіпотезу про системотворчу й супроводжуючу функцію рефлексії в цілісному процесі включення різних сфер психіки у розвиткову й саморозвиткову діяльність особистості, звернемося до неї як ефективного способу вирішення проблемно-конфліктних ситуацій, що періодично виникають у професійній діяльності людини і які знижують самооцінку результатів власної діяльності. А відтак, стають іноді тупиковими в їх отриманні в ситуаціях застосування традиційних, регресивно-репродуктивних способів реалізації «Я-особистість». За умов зовнішнього стимулювання, пошуку вирішення проблемно-конфліктної ситуації, сприйняття її як значимої для рефлексивної активності, спрямованої на виявлення проблемно-конфліктної суперечності, мобілізацію творчих можливостей особистісної й інтелектуальної рефлексії, наявного досвіду та впевненості у розв'язуваність проблемних задач і ситуацій, можуть стати важливими соціальними факторами і психологічними чинниками активізації особистісно-інтелектуальної рефлексії як базової для підвищення продуктивності її впливу на розвиток творчого потенціалу і саморозвиток особистості майбутнього й працюючого педагога.

Механізмом цілісного розвитку різних сфер психіки особистості педагога має виступати комплекс психолого-педагогічного впливу рефлексії на самоорганізацію й мобілізацію основних особистісно-інтелектуальних ресурсів. Наявність останніх здатна забезпечувати можливість самостійно (обов'язково за умови в міру посиленої для індивідуума проблемної ситуації) будувати, моделювати власні дії, коректовані та контрольовані викладачем, звертатись до набутого досвіду з адаптивності переборення труднощів, вирішення проблемних задач і вибору способу продуктивної діяльності з привнесенням до нього елементів раціональності та новизни. Саме така здатність людини є притаманною інтелектуальній рефлексії, на базі якої формується вміння (за умов системного тренінгу) до дискредитації відомих до цього варіантів виходу із критичних ситуацій, а відтак і можливого віднайдення альтернативних рішень. Головним за цього є не стільки віднайдення рішення, скільки передбачення нового образу «Я-суб'єкт», який виступає основою об'єктивного відображення людиною уявлень про себе, що і стимулює її, за будь-яких обставин, до досягнення мети творчого пошуку, що з часом стає її характером. За такого стану «Я», наперекір своєму свідомому конфліктному стану психіки, дякуючи особистісно-інтелектуальній рефлексії, як структуровано-функціональній цілісності, завдяки внутрішній і зовнішній мовленнєвій діяльності формується у людини цілісна особистісно-інтелектуальна, фахово спрямована компетентність.

Логічно вибудована спроба розкрити провідну роль рефлексії в особистісно-інтелектуальному розвитку людини, її системотворчу, інтегративно-адаптивну функцію у структурі процесу професійної підготовки вчителя може вважатись продуктивною після її перевірки в

спеціально організованому експерименті. Його результатом має стати доведення наскрізного, інтегративного впливу рефлексії (від мети до результату) на формування особистісно-інтелектуальної цілісності «Я-вчитель», здатного продуктивно адаптуватись до власних конфліктних станів, що спричиняються необхідністю вирішення проблемно-суперечливих задач і викликають внутрішню потребу і впевненість в успішному їх розв'язуванні завдяки рефлексивному, багатофункціональному сприянню формування механізму організації продуктивного мислення.

За цього ми виходимо з того, що саме проблемно-конфліктні ситуації виступають передумовою успішного формування рефлексивних способів здійснення «Я», здатного «виходити за межі себе» за рахунок мобілізації як його особистісних, так і інтелектуальних ресурсів. Така можливість творити виявляється у спілкуванні, а реалізується у процесі власної діяльності засобами самостійно здійснюваних рефлексивних зусиль з переосмисленням й перетворенням проблемно-конфліктних соціальних, когнітивних та дидактичних ситуацій у проблемні задачі, що за певних умов можуть стати доступними для їх розв'язання більшістю студентів ВНЗ – майбутніх вчителів загальноосвітніх навчальних закладів України.

З усього тут представленого можна дійти висновку про провідну, системотворчу роль оцінно-рефлексивної сфери мислення особистості в адаптивних та пристосувальних процесах освіти, навчання студентів професії вчителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берцман Л. Ф., Романенко В. Г. Исследование особенностей рефлексивного контроля. – Новые исследования в психологии. – М., 1981, № 2. – С. 68–72.
2. Бондар В. І., Шапошнікова І. М. Споглядальне та критичне сприйняття людиною об'єктивного й суб'єктивного світу. / Володимир Іванович Бондар, Ірина Миколаївна Шапошнікова // Управління підготовкою успішного вчителя: теорія і практика [Монографія]. – За ред. В. І. Бондаря. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 256–264.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6-ти томах / Лев Семенович Выготский. – М.: Педагогика, 1983. – Т. 5. – 368 с.
4. Галус О. М. Професійна адаптація студентів в умовах ступеневого педагогічного ВНЗ: [монографія] / Олександр Мар'янович Галус. – Хмельницький: ХГПА, 2007. – 473 с.
5. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х.: Прапор, 2009, С. 453; 636.
6. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. – М., 1957. – С. 260.
7. Семенов И. М. и др. Актуальные проблемы психологического творчества // Вопросы психологии. – М., 1982, № 5. – С. 162.